

# O NEKIM POJAVAMA FAŠIZACIJE CRNOGORSKOG DRUŠTVA 90-TIH GODINA XX VIJEKA

**Šerbo Rastoder**

In this article the author problematizes the phenomena of society's fascisation in Montenegro in the last decade of the 20th century. In doing so, the first part of the text deals primarily with the attitude towards non-thinkers and the attitude towards the media. The whole issue is situational in the context of the modern understanding of the concept of fascism, with emphasis on its manifestations. Fascism as a concrete historical order cannot exist outside the ideology of fascism, while the ideas of fascism can exist in every order.

*Šta jedno društvo čini prepoznatljivim kao fašističko?*

Kada je riječ o tome kako prepoznati elemente fašizma u jednom društvu, moramo imati na umu sljedeće: prvo, fašizam kao istorijska pojava poretka koji se pojavio nakon Prvog svjetskog rata u Italiji ima svoje teorijsko i istorijsko objašnjenje. U istorijskom smislu, ovaj poredak totalitarnog društva smatra se poraženim tokom Drugog svjetskog rata 1945. godine. Antifašizam je nasljeđe modernog svijeta koje je promovirano radikalnim odbacivanjem fašizma ne samo kao poretka,

nego i kao sistema vrijednosti. Antifašisti su borci protiv fašizma, ali istovremeno i njegove žrtve, bilo zbog toga što su suviše kasno prepoznavali njegova obilježja ili zbog toga što su bili nespremni u pravo vrijeme da pravim imenom nazovu fašizam. U tom smislu, da bi u nekom društvu prepoznali elemente fašizma, nije dovoljno osjećanje ili prosto imenovanje pojave kao takve, nego ta pojava mora imati i svoje „djelo“. Radi se o tome da su poraženi nosioci fašizma ali ne i sama ideja. Ideja se u principu, ne može poraziti oružjem, ona se prepoznaje i kao takva prihvata ili odbacuje. Zato antifašizam ima smisla samo tamo gdje fašizam postoji kao realna opasnost. Dakle, ako se ovako stvari posmatraju, fašizaciju društva u Crnoj Gori nijesmo prepoznavali, niti bismo mogli, samo po tome što su poredak tim pojmom („fašizmom“) imenovali opONENTI, pa čak ni zbog toga što su neke osnovane organizacije u svom imenu nosile pretpostavku da fašizam postoji kao realnost (Pokret „javnost protiv fašizma“) niti zbog toga što brojni analitičari savremenosti jugoslovenska društva 90-tih bez ograde imenuju „fašističkim“. No, s druge strane se primjećuje uzdržanost da se nosioci takvog poretka nazovu „fašistima“, pribjegavajući ocjenama da se radi o autoritarnim, nacionalističkim porecima. U suštini, fašizam se razlikuje od nacizma po tome što nije imao potpuna obilježja totalitarnog, ali je bio istovremeno daleko od demokratskog. U sebi može imati ljevičarske ideologije ali i praksu desnice. Može biti „osjetljiv“ na poređenja sa sličnim, jer uvijek ima ambicije da bude originalan.

U svom čuvenom eseju iz 1950, Umberto Eko je pokušao da sistematizuje 10 načela fašizma, i njih i danas mnogi koriste kao alat za prepoznavanje ove pojave. Naravno da smo tragom ideja Umberta Eka željeli da izbjegnemo uopšteno političko mišljenje pri označavanju pojave i u traganju za konkretnim „djelom

fašista“ morali smo ih situirati u osnovna obilježja koje Eko spominje kao najvažnija za prepoznavanje ove pojave.

1. *Kult tradicije*, Eko prepoznaje kao prvi element fašizma<sup>1</sup>. Ako bi se tradicija definisala kao odabir najboljeg iz nasljeđa i saglasno tome sve to analiziralo kroz prizmu devedesetih, onda bi se ona mogla svesti na: „srpstvo“ kao surogat „jugoslovenstva“, „sve-tosavlje“, „neočetništvo“, „kosovski mit“, „antikatoličanstvo“, „antiislam“, „antikomunizam“ – (i to kao oblik anacionalne a ne totalitarne ideologije).<sup>2</sup> Čitava dotadašnja dominantno „partizanska“ i novovjekovna tradicija „seli“ se u slavni „srednji vijek“ u kojem smo „jeli zlatnim kašikama i noževima“, dok se „Dušanovo carstvo“ javlja kao ideal „praskozorja istorije“. Svaka od navedenih kategorija ima bezbroj pojava oblika i one imaju svoje konkretne oblike manifestacije i dešavanja. Odbacivanje modernizma kao negacije tradicionalnih vrijednosti pripada ovom sistemu vrijednosti i zato Eko sve to situira u prvi element ur-fašizma.

2. *Odbacivanje modernizma* „Tradicionalizam podrazumijeva odbacivanje modernizma. I fašisti i nacisti su obožavali tehnologiju, dok su je tradicionalisti obično odbacivali kao negaciju tradicionalnih vrijednosti. Međutim, iako je nacizam bio ponosan na svoja industrijska dostignuća, njegova pohvala modernizmu bila je tek površina ideologije zasnovane na krvi i tlu (*Blut und Boden*). Odbacivanje modernog svijeta bilo je zamaskirano odbijanjem kapitalističkog načina života, ali je u biti podrazumijevalo odbacivanje Duha 1789. (i 1776, naravno). Prosvjetiteljstvo, odnosno Doba razuma, viđeno je kao početak

---

<sup>1</sup> Umberto Eco: Fašizam – zlo u 10 tačaka, tekst je prvobitno objavljen 22. juna 1995. u *New York Review of Books*, a potom i u *Utne Reader* u decembru iste godine. Ovaj prijevod napravljen je prema oba izdanja, pri čemu se razlike ogledaju samo u tome što drugo izdanje ima podnaslove.

<sup>2</sup> U tom smislu su kao glavni centri „antisrpske zavjere“ redovno ubrajani: Vatikan, Kominternu, Teheran

moderne izopačenosti. U svojoj se suštini ur-fašizam može definirati kao iracionalizam.“<sup>3</sup>

3. *Iracionalizam*. Pod tim teoretičari podrazumijevaju odsustvo bilo kakve kritičnosti ili bilo kakvog mišljenja<sup>4</sup> „Iracionalizam, također, opstoji na kultu čina zarad čina samog.“ Kultura postaje sumnjiva čim se poistovjeti sa kritičkim stavovima, zato je „kontrola kulture“ u suštini „kontrola mišljenja“.

4. *Neslaganje kao izdaja*. Takav sistem ne može podnijeti nikakvu analitičku kritiku, jer kritički duh „izvodi razlike, a uviđanje razlike je znak modernizma“.

5. *Strah od razlike*. Moderna društva počivaju na harmonizaciji različitosti kao prirodne pojave date same po sebi.<sup>5</sup> „Ur-fašizam ojačava i pridobiva podršku time što iskorištava i raspiruje prirodni strah od razlike“, tako da u konačnom poprima rasistički oblik.

6. *Individualna ili socijalna frustracija* su izvorište fašizma. Zato je njegov oslonac frustrirana srednja klasa koja najviše trpi zbog ekonomske krize i koja se plaši pritiska nižih socijalnih grupa. Kako je pojam „srednje klase“ veoma fluidan u jugoslovenskim postkomunističkim društvima, onda ovakvi poreci „usisavaju“ široki sloj „naroda“ u kojem se nalaze skoro svi slojevi društva.

7. *Opsesija zavjerom*. Objašnjenjem svih pojava *teorijom zavjere* u suštini se kompenzira oduzeti društveni identitet ljudima, te „ur-fašizam kao jedinu privilegiju dodjeljuje činjenicu da su rođeni u istoj zemlji“ što postaje korijen nacionalizma čiji se identitet gradi u odnosu na njegove „neprijatelje“.<sup>6</sup>

---

<sup>3</sup> Vidi: Umberto Eco, „Vječni fašizam“, *Peščanik*, 23. 02. 2016.

<sup>4</sup> *Ibid*: *Mišljenje je oblik kastriranosti*.

<sup>5</sup> U tom smislu je *teorija o jednojajčanim blizancima* osnova mišljenja o identitetu i multikulturi.

<sup>6</sup> Vidi: Umberto Eco, *Vječni fašizam*, „jedini koji narodu mogu priuštiti

8. *Osjećaj poniženja zbog moći neprijatelja.* Slika „oholog, bogatog i moćnog neprijatelja“ nas suočava sa potrebom da moramo savladati takve neprijatelje jer je njihova „moć“ vrijednosno „inferiorna“ u odnosu na „naše vrline“.

9. *Život je permanentno ratovanje.* „U ur-fašizmu nema borbe za život nego se, prije će biti, živi da bi se borilo“. Zato su za fašiste, pacifisti trgovci sa neprijateljem a pacifizam nije prihvatljiv u shvatanju da je život permanentno ratovanje.

10. *Prezir prema slabijem.* Elitizam kao aspekt reakcionarne ideologije, posebno ako je militaristički, nužno prezire slabije. „Svaki građanin pripada najboljem narodu na svijetu, članovi partije najbolji su među svim građanima, a svaki građanin može (ili bi morao) pristupiti partiji“ – tvrdi Eko pa nastavlja: „Vođa, koji zna da mu moć nije demokratski data nego je silom uzeta, također zna i da je njegova snaga osnovana na slabosti masa, koje su toliko slabe da zaslužuju gospodara. Kako je grupa hijerarhijski organizirana (prema vojnom modelu), svaki od podređenih vođa prezire svoje potčinjene, a svaki od njih, nadalje, prezire one koji su njemu potčinjeni. Upravo to pojačava svijest o masovnom elitizmu.“

11. *Kult heroizma i herojska smrt.* U mitologiji je heroj posebno biće, a kult heroizma se veže sa kultom smrti.<sup>7</sup> Slaviti smrt kao smisao života u suštini postaje ulog u kockanju „tuđim životima“.

12. *Mačizam.* „Kako su i permanentni rat i heroizam teške igre, ur-fašista svoju volju za moć prenosi na seksualni nivo“, što postaje osnova mačizma.

13. *Selektivni/kvalitativni populizam.* Ovakav populizam se gradi da shvatanju da je volja većine norma kojoj se mora podrediti svaki pojedinac, jer za ur-fašiste „individue kao individue nemaju prava, a narod se poima kao kvalitet, kao mono-

---

njegov identitet jesu njegovi neprijatelji“.

<sup>7</sup> Ibid: „Nije slučajno parola falangista bila - Viva la Muerte (živjela smrt).“

litni entitet koji izražava Zajedničku Volju“<sup>8</sup>. Individua postoji samo kao dio monolitnog etnita, a ako to nije biva žigosana i prokazana.

14. *Ur-fašizam govori novogovorom*. Iako se ova pojava vezuje za Orwela, ovdje se misli na jednostavni i osiromašeni vokabular i elementarnu sintaksu koja sužava prostor za kritičko promišljanje. Prvo se javlja u medijima, a potom širi do udžbenika.

Ako bi se prihvatila naznačena obilježja „fašizma“ logičnim se postavlja pitanje da li bi se njegovi oblici mogli prepoznati u crnogorskom društvu devedesetih godina? Pošto cijenimo da se većina od ovih pojava može prepoznati, a da se ne bismo iscrpljivali sociološkim uopštavanjima, pokušaćemo da klasičnom i tradicionalnom istorijskom metodom analiziramo neka konkretna događanja za koja mislimo da u sebi sadrže elemente fašizma<sup>9</sup>. Radi preglednosti, nećemo ih situirati po principima savremenih izvještaja o ljudskim pravima, nego ćemo ih skoncentrisati na pojavni oblik sa zajedničkim imeniteljem:

### *Odnos prema neistomišljenicima*

kao oblika „opsesija zavjerom“ iracionalizma, „straha od razlika“, „prezira prema slabijima“, „kulta heroizma“, „novogovora“ i „selektivnog populizma“. Kada se razmatra ovaj odnos u

---

<sup>8</sup> Ibid.

<sup>9</sup> Umberto Eko tvrdi: „Fašizam je postao svenamjenski pojam, jer se iz fašističkog režima može ukloniti jedan ili više elemenata, a on će i dalje biti prepoznatljiv kao fašistički. Oduzmite imperijalizam od fašizma i opet ćete imati Franca i Salazara. Oduzmite mu kolonijalizam, opet ćete imati balkanski fašizam ustaša. Dodajte italijanskom fašizmu radikalni antikapitalizam (koji Mussolinija nikada nije impresionirao) i dobit ćete Ezru Pounda. Dodajte kult keltske mitologije i misticizam Svetog Grala (koji je potpuno stran zvaničnom fašizmu) i dobit ćete jednog od najcjenjenijih gurma fašizma – Juliusa Evolu.“

istorijskom kontekstu, onda se nužno pozivamo na političku kulturu društva kao nasljeđe i tradiciju koja bitno opredjeljuje sadržaj ovih odnosa. Odmah ćemo s pravom zaključiti da je crnogorsko društvo dugo njegovalo kolektivizam i autoritarnost kao vrijednosti u kojima se prepoznaje. Na toj tradiciji, koja isključuje pojedinca, „dogodio se narod“ kao oblik autoritarnog populizma što je bio privid vraćanja individualnog, kao subjekta društva. Međutim, individualnost postoji samo onda kada je saglasna sa opštim, izvedenim ili nametnutim, svjedenom. Ako nije u tom obrascu, ona biva žigosana i prokazana. Zato se neistomišljenik, vrlo često, čita kao „neprijatelj“ a da bi se ova kvalifikacija pojačala, uzima se atribut „izdajnika“ ili u konkretnom slučaju „prijatelja mog tradicionalnog neprijatelja“, tako da su preko noći društva oživjela „ustaše“, „četnike“, „baliste“ i koje sve ne kvalifikative iz prošlosti. U takvom ambijentu začetak pluralističkog društva nužno pokazuje *strah od razlika*, demonstrira se *prezir prema slabijima*, dok se *selektivni populizam* prepoznaje u stalnom pozivanju na *volju naroda* koja se mjeri brojem glasova. Otuda *manjina* i nije dio tog naroda koji ima pravo na *manjinsko mišljenje* nego *zabludjeli i prevareni* dio „mog“ naroda, koji treba „vratiti na pravi put“. S obzirom da se „dogodio narod“ u prevratu 1989. godine, to je posljednju deceniju XX vijeka, crnogorsko društvo „preživjelo“, populističku pretpolitičku fazu koja je obilovala elementima svih oblika fašizacije. To je vidljivo, posebno u odnosu prema neistomišljenicima. Pošto su u početnoj fazi u javnom diskursu bili najvidljiviji „novinari i poslenici javne riječi“, predstavnici ili pristalice „starog rukovodstva“, to je „obračun“ sa takvima uzdizan na nivo patriotizma i odanosti. Nažalost, nikada niko nije ni pokušao da istraži bilanse „čistki“ koje su uslijedile po ovom osnovu, ali je jedno sigurno, da je broj lica koji su izgubili posao, šikanirani ili na drugi način maltretirani bio nekoliko

stotina. Istovremeno, paralelno je tekao i proces razdvajanja između „populista“ i „elitista“, koji su bili u prvim redovima zajedničkih aktivnosti u svrgavanju „starog rukovodstva“. Razlike su nastajale u procjenama sadržaja i perspektive sistema koji se gradi. U tom smislu najilustrativniji primjeri su bili oni vezani za dr Ljubišu Stankovića i dr Dragana Radonjića. Dok je prvi bio „popularni izdanak AB revolucije“ i kao takav uživao ogromnu popularnost kod pristalica „prevrata“ koje su ga predlagale za najviše državne funkcije<sup>10</sup> ali je odbio prijedlog za nastavak prekinutog kongresa SKJ. O tome Stanković svjedoči: „Bio je organizovan razgovor partijskih lidera sa delegatima. Bilo je riječi o svim pitanjima pa i o slovenačkom predlogu da SKJ bude savez saveza. Delegati iz Crne Gore su bili na

---

<sup>10</sup> Vidi: *Krug*, 26. juli 1990, „Ne treba carstvo neljudima.“ Odbijajući da početne sukobe unutar „mladog crnogorskog rukovodstva“ kvalifikuje kao „borbu za vlast“, sam Ljubiša Stanković je jula 1990. godine te sukobe vidio na sljedeći način: „Ne znam otkuda mnogima ideja da se radilo o borbi za vlast. Ne znam o kojoj je vlasti riječ. Kada sam predložen iz gotovo svih opština da budem kandidat za člana Predsjedništva SFRJ, odnosno predsjednika Jugoslavije na dvije godine, ja sam to odbio. Odbio sam i kandidaturu za člana Predsjedništva Crne Gore, a kasnije pošto je postupak ponovljen pod pritiskom javnosti sam morao prihvatiti tu kandidaturu. Predlagan sam za sve partijske funkcije i za sve organe SK, ali nijesam htio biti niti na jednoj partijskoj listi, a ni do tada nijesam bio član ni sekretarijata OOSK. Odbio sam predlog za člana republičke vlade odnosno ministarsku poziciju. Šta sam još trebao uraditi da bi shvatili da moje ponašanje i postupci nemaju nikakve veze sa borbom za pozicije. Ni sada mi nije do toga, ali tada sam vjerovao da će se mnoge ideje za koje se zalažem ostvariti, a sada vidim da je situacija tako složena da je svaki pojedinac važan u borbi za razvijenu Crnu Goru, za bolji život i protiv nacionalističkog ludila. Moja je lična i moralna obaveza da ne stojim po strani kada se radi o trenucima koji odlučuju možda i o sudbini svih nas. Za koju ću se funkciju kandidovati to je najmanje važno. To ne znači da mi neće biti drago, čak i ako pobijedi neko sa boljim programom.“

Kongresu, protiv tog predloga što je bio i moj stav, pa sam i ja glasao kao ostali. O svemu ostalom nije bilo čvršćeg dogovora, niti se mnogo toga prije početka moglo predvidjeti. Tako su svi glasali onako kao između ostalog za Žutu gredu. Na kraju, bio je to predlog da se formira Socijalistička partija, naravno, uz ostavljanje mogućnosti onima koji su komunisti, i neće takvu partiju, da formiraju Komunističku partiju. Osim ovih, tada „velikih grijehova“ zbog kojih je pokrenuta kampanja, moj grijeh je bio i taj što sam bio protiv nastavljanja Kongresa SK Jugoslavije kada su otišli delegati iz Slovenije i Hrvatske, a na osnovu razgovora u pauzi bilo je izvjesno da odlaze i delegati iz Makedonije, Bosne i Hercegovine, JNA.“<sup>11</sup> Slučaj predsjednika Skupštine Crne Gore, dr Dragana Radonjića je specifičniji u tome što je od samog početka osvajanja vlasti „blaga elitistička crta odvajala Predsjednika Skupštine Crne Gore od ‘narodnih tribuna’ što ih je stvorila tzv. nova razvojna filozofija.“<sup>12</sup> U svakom slučaju „diferencijacija“ među elitom na vlasti uslijedila je povodom organizovanja tzv. velike narodne skupštine na godišnjicu „prevrata“ 10. januara 1990. Tada se desio i prvi raskol unutar crnogorskog rukovodstva jer su se toga dana na istoj strani našli Ljubiša Stanković, Srđa Darmanović i Dragan Radonjić „sa kritikama postojećeg jednopartijskog monopola, zalaganjem za dijalog sa opozicijom, insistiranjem na donošenja zakona koji bi Crnu Goru ‘preobrati’ u demokratsku parlamentarnu zajednicu“.<sup>13</sup> Međutim, širi politički kontekst ima često presudan uticaj na unutrašnje prilike u Crnoj Gori. Nevenka Tromp koja je na primarnim izvorima istraživala, prije svega ideju, okvir i pravce djelovanja Slobodana Miloševića tvrdi da je „događanje naroda“, u stvari „ostvarivanje ciljeva

---

<sup>11</sup> Ibid.

<sup>12</sup> Ibid, „Između politike sukoba i kompromisa“.

<sup>13</sup> Ibid.

Memoranduma SANU vladavinom rulje“ i da je Milošević „poput njihovih prethodnika u Vojvodini vođe demonstracija u Crnoj Gori nagradio impresivnim političkim karijerama“. <sup>14</sup> No, bez obzira da li je neko „nagrađen“ ili nije, sigurno je da je bar do 1997. godine sjenka Miloševića bila zaklon za novu crnogorsku političku elitu, te se u tom smislu ona ne može razumjeti kao autohtona politička pojava izvan šireg konteksta. U tom smislu je zanimljivo da su Miloševićevi politički obračuni bili usmjereni ka onima koji su formalno bili „iznad njega“ bar po funkcijama (Ante Marković, Milan Panić, Dobrica Ćosić) <sup>15</sup> ili nijesu imali političke funkcije (Ivan Stambolić, Slavko Ćuruvija), dok su obračuni sa opozicijom bili dio ustaljenog političkog folklora. Nova crnogorska politička elita „participirala“ je u svim Miloševićevim obračunima i ratovima, ali je imala i neke, po kojima je prepoznavana samo na području Crne Gore. Takva pozicija crnogorske političke elite je davala osnova za tvrdnju da je „crnogorski režim, definitivno, spreman

---

<sup>14</sup> Vidi: Nevenka Tromp, *Smrt u Hagu, Nezavršeno suđenje Slobodanu Miloševiću*, prevod sa engleskog Daniela Valenta, Sarajevo 2019, 110-111, Autorica se poziva na svjedočenje Nikole Samardžića, sudu u Hagu (8. 10. 2002) i navodi u tom smislu: „Crnogorac Pavle Bulatović je bio savezni ministar unutrašnjih poslova SRJ i kasnije ministar odbrane (do atentata 2000 godine, koji je do danas neriješen), a Momir Bulatović i Milo Đukanović, obojica su započeli impresivne političke karijere vršeći dužnost predsjednika, odnosno premijera Crne Gore“. Autorka, iako je načelno u pravu da je „milost“ Miloševića u to vrijeme opredjeljivala sudbinu visokih funkcionera i u Crnoj Gori, ipak očigledno ne raspolaže informacijama da je u vrijeme „događanja naroda“ za razliku od P. i M. Bulatovića, Đukanović bio u Beogradu i da se mnogo više eksponirao po završenom prevratu kao gorljivi pristalica politike Slobodana Miloševića. U samim demonstracijama je značajnije od njega participirao njegov brat, Aco Đukanović.

<sup>15</sup> Vidi više o tome: Nevenka Tromp, n. d. 78-81.

da Crnu Goru položi na oltar srpskog velikodržavlja“, odnosno da vlast u Crnoj Gori „nema saveznike već tutore“. <sup>16</sup> Mora se priznati da još produbljenije zvuče riječi Stanka Cerovića: „Crna Gora o kontekstu ovog jugoslovenskog i istočnoevropskog političkog ništavila, stoji ponajgore. Nimalo nijesu pretjerane ocjene iz Slovenije i Hrvatske (ne samo otuda), da je riječ o toliko zloupotrebljavanoj Republici da ona prosto nema svoj glas ni u čemu, čak ni kad su u pitanju njeni sopstveni, osnovni interesi.“ <sup>17</sup> Ako bi se prihvatili navedeni sudovi kao objektivni i tačni, postavlja se pitanje nije li to ispisivanje amnestije za sve dobro ili loše što se desilo u Crnoj Gori pod „upravom“ nove političke elite? Odnosno, ako autonomno ne donosite odluke, možete li biti odgovorni za iste? Odgovor na to pitanje je najlakše razumjeti, kada se analizira odnos prema onima koji su bili alternativa takvom režimu. Pošto je nemilosrdno izvršen obračun sa „starim kadrovima“ i njihovim pristalicama oštrica je okrenuta prema „novim“ političkim subjektima unutar kojih je prepoznavana „stara politika“. Nasilni upadi policije i tužioca u prostorije Komiteta nezavisne organizacije SK Bara koji je odbio poslušnost novom političkom rukovodstvu, oduzimanje pečata i drugih predmeta neophodnih za potvrdu identiteta bilo je motivisano činjenicom onemogućavanja korišćenja žiro računa i samim tim „ekonomsko davljenje“ političkih oponentata. Na taj način je onemogućavano djelovanje, blokadama žiro računa deponovanjem potpisa lojalnih i odanih kadrova, oduzimanjem zatečenih sredstava. Kao nalogodavac oduzimanja pečata pominjao se Milo Đukanović a kao izvršilac ovog naloga Nikola Pejaković,

---

<sup>16</sup> Vidi više o tome: Esad Kočan, „Crna Gora niđe“, *Monitor*, od 25. marta 1994, str. 5.

<sup>17</sup> Stanko Cerović, „Montenegro, posljednje ljeto, godina nulta“, *Krug*, 25. avgust 1990, 14-15.

načelnik barskog SUP-a<sup>18</sup>. Očigledno nasilje policije kao instrumenta partijske politike je bio tek vrh ledenog brijega.<sup>19</sup>

---

<sup>18</sup> „Začin MM u barskoj supi“, *Krug*, 25. avgust 1990, 26-27.

<sup>19</sup> O tome je dosta pisano u opozicionoj štampi. Jedan od najkredibilnijih crnogorskih novinara, Velizar Brajović je to vidio na sljedeći način: „Zloupotreba službe i zakona do punog izražaja je došla upravo u Baru, gdje se SUP ponašao kao ekspozitura Centralnog komiteta SK Crne Gore prilikom obračuna sa barskim komunistima. Pukog izvršioca interesa svoje opcije Pavle Bulatović je našao u liku tamošnjeg Nikole Pejakovića, kojeg je postavio za načelnika barskog SUP-a uprkos slovu zakona i nedavanju saglasnosti nadležnih organa Bara. Najbolja preporuka Pejakoviću je bio njegov istup u prisustvu rukovodioca SK Crne Gore, početkom maja prošle godine na mitingu u Baru..... Ostvarićemo mi naše ciljeve u Baru sa narodom van Bara i Crne Gore.... To obećanje Pejaković svakodnevno ispunjava. U Baru stvari u svojim rukama i dan danas drži manjina, a u vrijeme političkih obračuna u tom gradu Barani su, kako je to na jednom sastanku boračke organizacije neko rekao, očekivali dan kada će sa Sutormana sjuriti šest mjesnih zajednica, sa Maksimom Koraćem da ih jednostavno bace u more. Uzalud je postojao zakon. On nije bio smetnja ni Pejakoviću, ni pajašu Dragu Vučiniću, da uz punu podršku republičkih državnih organa i lidera SK Crne Gore u ovom gradu posiju sjeme razdora i nanesu ogromne političke i ekonomske štete. U prisustvu Pejakovića, Drago Vučinić je tamo saslušavao komuniste koji nijesu bili saglasni sa njim. Pejaković će izjaviti da u Baru djeluje političko podzemlje, a u tome ga usred crnogorske Skupštine podržava Pavle Bulatović, ali ni slova o tom podzemlju neće se naći u zvaničnom godišnjem izvještaju barskog SUP-a. Isuviše prostora bi oduzelo nabranje svega onoga što je partijsko-policijska sprega u ime dnevno-političkih ciljeva radila u Baru, koliko i kako su zlostavljani i šikanirani ljudi koji se nijesu slagali politički sa Momom, Milom, Pavlom, Nikolom, te Dragom Vučinićem i mnogim drugim iza zastora sveukupnih događanja u Crnoj Gori. Suvišno, međutim, nije pomenuti da je Pejaković pokrenuo čitavu hajku protiv nekih ljudi koji su od SUP-a dobijali oružje na poklon, a da je zaboravio kako je on, kao rukovodilac suda za prekršaje, dijelio oružje sudijama i to ono oduzeto od drugih ljudi. Posjedujemo odluku kojom je on 1983. godine dodijelio pištolj

Otvoreno nasilje, prijetnje, naoružavanje istomišljenika u početku su bili usmjereni samo prema onom dijelu opozicije koja nije podržavala politiku Slobodana Miloševića. Uglavnom, velika količina oružja našlo se u posjedu običnih građana. Pored inostranih kanala, izvori naoružavanja su bili policijski i vojni magacini u zemlji. „Milicioneri iz Nikšića su prodavali oružje Albancima na Kosovu, pa čak i jedan puškomitraljez“, bila je informacija koja se mogla pročitati u štampi.<sup>20</sup> Ranije smo ukazali na izvore koji nedvosmisleno pokazuju da je uoči napada na Dubrovnik oružje tajno dijeljeno pristalicama režima. Podsjetimo se napada i šikaniranja novinara koje smo razmatrali unutar temata o medijima, balvana za reformiste i mnogih sličnih pojava. Segment kulture bila je jedna od onih pozornica sa kojih se iščitavala tadašnja društvena zbilja. Približavanje rata bilo je vidljivo po sve besprizornijim torturama neistomišljenika. Uoči i tokom napada na Dubrovnik<sup>21</sup> i uopšte rata sa Hrvatima posebno su na udaru bili crnogorski suverenisti okupljeni oko LSCG, intelektualci i udruženja koji su se protivili ratu. Crnogorski suverenisti redovno u režimskoj štampi bivaju označeni kao „ustaše“, sljedbenici Savića Markovića Štedimlje i dr Sekule Drljevića, ličnosti koje su tokom Drugog svjetskog rata imali kontakte u NDH. Pošto je politika Franja Tuđmana nedvosmisleno označavana „proustaškom“, i u tom smislu

---

M57 kalibra 7,62 mmm. broj C 13625, sudiji Milomiru Marojeviću za deset godina rada u Sudu. Taj pištolj je još 1977. godine oduzet građaninu Osmanu Boljeviću, i zaista je neobjašnjivo kako je toliko godina ostao u Sudu kada je to zadržavanje strogo regulisano zakonom. O drugim oduzimanjima i darovanjima Pejakovića i njegove bratije nastala bi suviše duga priča, a posebno o darivanju lojalnih novinara u Baru i njihovom isprobavanju oružja.....“ Vidi: *Krug*, 20. septembar 1990, „Nastavak stare politike“, str. 26-27.

<sup>20</sup> Vidi: „Narkomani naoružavaju separatiste“, *Krug*, 6. oktobar 1990, 18-20.

<sup>21</sup> Vidi poglavlje: *Crna Gora i rat s Hrvatskom*.

svako zalaganje za crnogorsku posebnost tumačeno kao izraz „antisrpsstva“, to je sukob sa Hrvatima korišćen za unutrašnji obračun sa oponentima aktuelne politike. Kako je to izgledalo, najilustrativnije pokazuje jedan tekst iz režimske *Pobjede* u kojem se direktno insinuira veza režimom Franja Tuđmana i namjera da se „oživi prošlost“ kao izvjesna budućnost ukoliko se tome ne stane na kraj. U toj, nimalo naivnoj konstrukciji *Pobjede*, prenijet je anonimni tekst iz *Titogradske tribine*<sup>22</sup>. U

<sup>22</sup> Tekst je glasio: „U petak (5. ovog mjeseca) sa podgoričkog aerodroma, specijalnim Tuđmanovim avionom za Zagreb će, u 6.30 odletjeti grupa crnogorskih separatista, na čelu sa Jevremom Brkovićem i Slavkom Perovićem. U grupi su još: Velimir Koko Vujović, Milorad Popović, Sreten Zeković, Rajko Cerović, Sreten Asanović, dr Miodrag Perović, prorektor, dr Danilo Radojević... Ova grupa je, u stvari, buduća crnogorska Vlada, koja će na Petrovdan, 12. jula, isto kao i 1941. godine, proglasiti Samostalnu Crnu Goru, to jest Kraljevinu Crnu Goru, s kraljem Nikolom II Petrovićem, koji je takođe ovih dana boravio u Zagrebu i bio primljen kod gospodina Tuđmana, ili će tek biti primljen. A lista buduće Crnogorske kraljevske Vlade izgleda ovako: predsjednik Jevrem Brković, potpredsjednici Velimir Koko Vujović, Milorad Popović i Rajko Cerović; ministar vojni Slavko Perović, ministar inostranih poslova Miodrag Vukmanović, ministar kulture dr Danilo Radojević, ministar prosvjete i nauke dr Vukić Pulević, ministar turizma i pomorstva Mićo Orlandić, ministar policije Ferid Šarkinović iz Plava, ministar industrije, elektrike i ribarstva neki Šabović, takođe iz Plava, ministar ekonomije Zoran Ljumović, ministar zdravlja dr Zoran Vukčević, ministar trgovine i opskrbe Mihailo Vukotić, ministar informacija dr Predrag Vulikić... Predsjednik Kraljevskog parlamenta biće dr Miodrag Perović, potpredsjednici Fahrudin Radončić, Ljeka Ljulđuraj i dr Branko Sbutega, ustavotvorac i predsjednik ustavnog suda biće Branko Đ. Nikač. Predsjednik Kraljevske akademije nauka i umjetnosti biće akademik Pavle Mijović, potpredsjednici Sreten Perović, Branko Banjević i Sreten Asanović. List ‘Pobjedu’ će za dvadeset i četiri sata u ‘Glas Crnogorca’ pretvoriti Momir M. Marković, Ratka Jovanović, Velizar Brajović, Slobodan Racković i Zuvdija Hodžić... Generalni direktor Crnogorske kraljevske Radio-televizije biće Danilo Burzan, direktor

*Pobjedom* tekstu iz aprila 1991. se tvrdi: „Grupa Crnogorskih intelektualaca koja je ovih dana boravila u Zagrebu, planira, zapravo, da bude vlada Kraljevine Crne Gore, koja bi trebalo da bude proglašena 12. jula na Petrovdan, kao i 1941. godine – Kralj Samostalne Crne Gore – princ Nikola Petrović – Predsjednik vlade – Jevrem Brković, jedan od tri potpredsjednika Rajko Cerović, ministar vojni Slavko Perović, ministar inostranih poslova Miodrag Vukmanović, Predsjednik kraljevskog Parlamenta ‘biće’ dr Miodrag Perović, a potpredsjednici Fahrudin Radončić, Ljeka Ljuljđuraj, don Branko Sbutega. Planirano je da list *Pobjeda* za dvadeset četiri sata postane *Glas Crnogorca*, a generalni direktor ‘Crnogorske kraljevske televizije’ ‘biće’ Danilo Burzan. Cetinje ‘će biti proglašeno’ za kraljevski grad, a Titograd preimenovan u Duklju i biće glavni grad Kraljevine – Ovi planovi i ‘široka kadrovska lista’ stavljeni su na uvid i saglasnost Franju Tuđmanu“<sup>23</sup>.

Samo naivni mogu pomisliti da je ovo sočinjenje djelo nekog egzaltiranog novinara ovog režimskog lista, mada je njihova novinarska mašta i prije toga bezbroj puta potvrđena<sup>24</sup>. Očigledno se radi o konstrukciji režimskih službi koja je imala za cilj, da u atmosferi rata obeshrabri svakoga ko bi mogao posumnjati u ispravnost aktuelne politike. A oni koji su odbili da učestvuju u ovoj

---

televizije Novica Samardžić, direktor Radija Veselin Tomović... Cetinje se proglašava kraljevskim gradom, a Titograd, odnosno Podgorica, se preimenuje u Duklju i postaje glavni grad kraljevine... Gradonačelnik Kraljevskog grada Cetinja biće Mladen Lompar. Gradonačelnik Duklje biće Veselin Raspopović. Molim vas, sve ovo provjerite i uvjerite se da je grupa ‘stoposto Crnogoraca’ ovakvu listu odnijela gospodinu Tuđmanu na uvid. Grupa se iz Zagreba, takođe specijalnim Tuđmanovim avionom, vraća u subotu oko 20 časova. Vaš pristalica i prijatelj“.

<sup>23</sup> Vidi: *Pobjeda* od 20. aprila 1991, „Planovi separatista za 12. juli“

<sup>24</sup> Vidi: Andrijašević M. Živko, *Nacrt za ideologiju jedne vlasti*.

besmislenoj ratnoj avanturi, završavali su u zatvorima i kod sudija za prekršaje. Tako je u septembru 1991, 28 rezervista, uglavnom iz Pljevalja i pretežno muslimansko/bošnjačke nacionalne pripadnosti završilo u vojnom zatvoru, jer su odbijali da „pođu na dubrovačko ratište“.<sup>25</sup> Nikada nije objelodanjen broj onih koji su odbijali da idu u rat (posebno izvan granica Crne Gore), jer se to smatralo nedostojnim činom u ratnoj tradiciji Crne Gore, ali je po završetku rata hiljade njih sa zadovoljstvom isticalo da su odbili da učestvuju u sukobima sa susjednim narodima. Od poklika u crnogorskom parlamentu upućenog opoziciji („bando izdajnička“) pa do nezakonitih hapšenja i pretresa stanova narodnih poslanika i odbornika prošlo je veoma malo vremena. Na udaru su se našli predstavnici i prvaci SDA, stranke manjinskog muslimanskog naroda, naročito nakon organizovanja referenduma o autonomiji Sandžaka (17-25. 10. 1991). Hapšeni su i pretresani predsjednik stranke i narodni poslanici Harun Hadžić<sup>26</sup>, Rifat Vesković<sup>27</sup>, odbornici stranke

---

<sup>25</sup> Vidi: Rifat Rastoder, *Hronika zločina 1991-2001*, Podgorica 2015, str. 27. U vojni zatvor privredno je 28 rezervista JNA - muslimanske (bošnjačke) nacionalnosti, svi iz Pljevalja, koji su odbili da pođu na dubrovačko ratište: Polimac Salko, Kriještorac Fevzo, Čuturić Senad, Bakija Hajrudin, Imširović Rasim, Šabanović Aziz, Stupar Asko, Handabaka Safet, Delić Selim, Alihodžić Selim, Prljača Emin, Harbić Elvedin, Čuturić Mirsad, Hasović Sabit, Djak Esad, Lukovac Šukrija, Kazaz Muharem, Geljić Izet, Mahmutović Kemal, Hodžić Kemal, Đurđević Jasmin, Imširović Zićro, Košuta Murat, Kadić Nazmija, Čuturić Sabrija, Džinović Mirsad, Delić Senad i Nahodović Izet.

U vojnom zatvoru su prove li 20, a u civilnom 30 dana. Protiv njih je pokrenut krivični postupak.

<sup>26</sup> Vidi: Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda, Novi Pazar 1991, Rifat Rastoder, *Hronika zločina 1991-2001*, Podgorica 2015, str. 29. Pripadnici MUP-a iz Ivangrada i Rožaja, opkolili su kuću narodnog poslanika i predsjednika SDA Crne Gore, Haruna Hadžića i njegovog oca Huseina. Milicioneri su upali u kuću i izvršili brutalnu premetačinu kućnog inventara i nisu poštovali Hadžićevo pozivanje na poslanički imunitet. Policija se pravda-

Mevludin Kasumović<sup>28</sup>, Ibrahim Šahman<sup>29</sup>, prof. Abdulah Dizdarević<sup>30</sup>, Hidajet Hadžić<sup>31</sup>, Mehdijsa Husić, Ejup Nurković,

la time da traži oružje i referendumski materijal o autonomiji Sandžaka. Nakon pretresa poslanika Hadžića policija je sprovela u CB Ivangrad, gdje ga je zadržala pet sati na informativnom razgovoru.

<sup>27</sup> Ibid, 28. oktobra 1991, u 1,30 minuta u naselju Rakonje izvršen je pretres kuće narodnog poslanika Rifata Veskovića. Maltretirana je, takođe, njegova porodica. Milicija NIJE imala nalog za pretres a tražila je prilikom pretresa referendumski materijal o autonomiji Sandžaka.

<sup>28</sup> Ibid, 28. oktobra 1991, u 2 sata ujutro, u naselju Loznice izvršen je pretres kuće opštinskog odbornika Mevludina Kasumovića, pod izgovorom traženja materijala o sprovedenom referendumu o autonomiji Sandžaka.

<sup>29</sup> Ibid, Izvršen je i pretres kuće Ibrahima Šahmana iz B. Polja. Nakon pretresa, Šahman je priveden u CB u Bijelom Polju i tu je zadržan do 9 sati, kada je sa njim objavljen informativni razgovor. Iako je Šahman opštinski odbornik, nijesu poštovali njegov odbornički imunitet. Izvršen je i pretres prostorija Saveza invalida rada, gdje Šahman radio kao humanitarni radnik, pod izgovorom traženja referendumskog materijala.

<sup>30</sup> Ibid, Nakon izvršenog pretresa kuće i dvosatnog maltretiranja, u selu Bistrica uhapšen je prof. Abdulah Dizdarević. Organi MUP-a nijesu imali nalog za pretres. Nakon hapšenja, Dizdarević je proveo u stanici tri dana, a u pritvoru ukupno 15 dana. On je u toku pritvora bio maltretiran i vrijeđan. Inspektor Bošković mu je psovao muslimansku majku i prijetio da će ga ubiti. Za vrijeme saslušavanja Dizdarević je bio vezan za stolicu na kojoj je sjedio. Organi MUP-a su ovo radili pod izgovorom traženja oružja i referendumskog materijala o autonomiji Sandžaka.

<sup>31</sup> Ibid, 28. oktobra 1991, u 22 sata, pripadnici MUP-a upali su u kuću Cazima Hadžića u selu Balotići kod Rožaja i izvršili pretres. Nakon pretresa oni su uhapsili njegovog sina Hidajeta Hadžića odbornika u SO Rožaje. On je sproveden u CB Ivangrad i pored pozivanja na odbornički imunitet. Stavljjen je u pritvor i tamo zadržan 14 sati. Povod za privođenje je bio pronalaženje referendumskog materijala o autonomiji Sandžaka. Izvršen je pretres kuće Mehdijsa Husića, narodnog odbornika u SO Rožaje i predsjednika ogranka SDA za

Hakija Kuč i mnogi drugi.<sup>32</sup> Oblast kulture bilo je poprište različitih sukoba. Festivali poput „Grada teatra Budva“ bili su zatvoreni za sve stvaraoce koji nijesu podržavali aktuelnu politiku. Dodjela Njegoševe nagrade Dobrici Ćosiću (1990) i Matiji Bečkoviću (1998) bile su jasne poruke režima kakvu „kulturu“ preferira ali i razlog oštih polemika u crnogorskoj intelektualnoj javnosti. Situacija u kojoj je preko 20 novoosnovanih stranaka negiralo crnogorsku državu, naciju i kulturu izazivala je vanredno upornu reakciju manjeg broja stranaka i intelektualaca.<sup>33</sup> Besjeda

---

Rožaje. Policija je istovremeno izvršila i pretres stana Husićevog brata Ešrefa koji živi u istoj kući. Nakon pretresa, Mehdijsa Husić je bio priveden na informativni razgovor u CB Rožaje i u CB Ivanograd. Organi MUP-a došli su u zgradu SO Rožaje i prisilili ga da pođe sa njima. Načelnika odjeljenja za finansije, Ejupa Nurkovića, odbornika SO Rožaje je šest milicionera odvelo do njegove kuće i izvršili su pretres. Tragali su za referendumskim materijalom i oružjem.

<sup>32</sup> Dana 29. oktobra 1991. godine, radnika „Stolarije“ iz Rožaja Hakiju Kuća, na radnom mjestu je „uzela“ milicija i dovela do njegove kuće u selo Ćosoviće gdje mu je izvršen pretres kuće. Zahtijevali su od njega da preda oružje koje ima, što ovaj nije imao, kao i referendumski materijal. Porodica Kuč je bila uplašena. Žena i djeca su vrištali. Inače Hakija Kuč je narodni odbornik u SO Rožaje i aktivista SDA.

<sup>33</sup> Vidi: *Krug*, 3. novembar 1990, „Crna Gora će odoljeti“, 22–25, Lider LSCG, Slavko Perović objašnjavao je to na sljedeći način: „Kada jedna velikodržavna politika kreće agresivno prema susjednom, manjem narodu, onda se ponaša po matrici koja je svuda u svijetu ista. Srbija se prema Crnoj Gori ponaša samo onako kako su se prema manjim narodima koji su ih okruživali, ponašali Rusi, Njemci, Francuzi... A matrica je sljedeća: kažete da su njihove kulture primitivne, kažete da je njihov jezik nižeg nivoa, stalno im usađujete psihološku inferiornost i podmitite im vođe. Čitav taj scenario isproban je u Crnoj Gori i daje rezultate. Evo reći ću vam da je Nikola Petrović bio kupljen, ne za novac, ne na vulgaran način, ali je bio kupljen preko ideje koja se u to vrijeme mogla učiniti realnom: da treba da dođe na jugoslovenski presto. Upravo tada pravi se i prvi veliki falsifikat, kada se kaže da su Crnogorci Srbi. Crna Gora

Dobrice Ćosića u Vladinom domu na Cetinju, posebno velikodušna ponuda da novčani dio nagrade ustupi za rušenje mauzoleja na Lovćenu i gradnju kapele, tokom ceremonije primanja nagrade je tumačena kao gest čovjeka, čiji je: „moravski duh samo zagrebao po površini filozofskog djela velikog crnogorskog pjesnika i vladara, banalizujući i krivotvoreći tima njegov sadržaj i poruke“.<sup>34</sup> Najava književnika Jevrema Brkovića da će u Crnoj Gori „biti zadnji obrijan Staljinov brk“ potvrđivana je svakodnevno kroz ponašanje i komunikaciju političkih elita. Protivnici aktuelne politike bi jednostavno bili otpušteni sa posla, neki od njih bi, poput Jevrema Brkovića, spas potražili u egzilu. U Apelu crnogorskog PEN centra iz septembra 1992. traži se, pored ostalog da se: „vrate na svoja radna mjesta uz obeštećenje svi kulturni radnici i intelektualci otpušteni iz službe bez pravnog postupka i obrazloženja a čija je jedina ‘krivica’ pasivno ili aktivno neslaganje sa velikosrpskom politikom sadašnje vlade Crne Gore. U pitanju su Branko Banjević, Sreten Perović, Danilo Burzan, Olivera

---

nije imala visokoškolske institucije, u kojima bi razvijala vlastitu inteligenciju, a narod bez inteligencije ne postoji. Ako se sjetimo da je Crna Gora dobila univerzitet tek 1974. godine, i to bez matičnog segmenta - filozofskog fakulteta, onda je jasno da su ovaj narod i njegova inteligencija morali ostati bez svijesti. Mi znamo da je ogroman broj pisaca koji su se afirmisali u srpskoj, hrvatskoj, makedonskoj, slovenačkoj kultura otišao iz Crne Gore i tamo doživio afirmaciju, a Crna Gora uvijek ostajala sterilni prostor. Kada se sve to shvati, onda je jasno da na dugoj tradiciji, kada ne postoje škole, ostaju gusle. I Njegoš je često govorio da su nas gusle sačuvale, ali one su bile potrebne kao način saopštavanja o jednoj ratnoj situaciji. One ne mogu biti sredstvo saopštavanja pravih informacija o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti u vrijeme kada se to radi kompjuterima. No, ja potpuno razumijem one koji su se opredijelili za gusle u tom smislu. Oni imaju plemenite osjećaje, ali oni ne stoje iza istine. Mi smo se morali suprotstaviti takvim tendencijama.“

<sup>34</sup> Ibid, *Šovinistička farsa*, 42-43.

Velimirović-Žižić, Rajko Cerović, Miodrag Vukmanović, Vojislav Vulcanović, Novica Samardžić, Ljubomir Đurković, Sreten Vujović, Slavko Perović, Jakov Mrvaljević, Mladen Lompar, Šefket Krcić i Jevrem Brković (kojem policijske vlasti ne dozvoljavaju povratak iz egzila) – sve istaknuti javni i kulturni radnici, stvaraoci iz oblasti literature, likovne umjetnosti, publicistike, scenske i filmske umjetnosti koji su prije otpuštanja bili rukovodioci RTV Titograd, izdavačkih kuća, Enciklopedije Crne Gore, urednici časopisa, direktori muzeja i galerija, gotovo svi članovi Crnogorskog PEN centra i Crnogorskog društva nezavisnih književnika.

Sve se to radi po programu koji sprovodi marionetska vlada Crne Gore koja je sva medijska sredstva (radio, televiziju, štampu) stavila u službu podstrekivanja agresije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, na sijanje mržnje prema Muslimanima, Hrvatima i Albancima i neshvatljivu drskost negiranja crnogorskog imena, crnogorske državnosti i nacionalnosti kako bi pospješila i ubrzala asimilaciju Crnogoraca. Tome ide na ruku ukidanje i samih institucija državne i samoupravne (komunalne) vlasti i kulture Biblioteka Luča, Enciklopedije Crne Gore, časopis *Ars*, Galerije nesvrstanih, prijetnje o rušenju Njegoševog mauzoleja po projektu Hrvata Ivana Meštrovića, ukidanja Njegoševe jugoslovenske nagrade i dr.<sup>35</sup> Predizborne kampanje bile su obogaćene različitim vrstama nasilja u kojima je glavnu ulogu imala policija kojoj je glavna meta bila opozicija i njeni simpatizeri. Tako je predizborna kampanja 1992. ostala upamćena po uobičajenim neregularnostima, namještaljkama, medijskoj kampanji protiv opozicije (naročito LSCG), kao i po fizičkim razračunavanjima policije sa režimskim neistomišljenicima. Mnogi su takvo ponašanje upoređivali sa „bijelim

---

<sup>35</sup> Vidi: *Monitor*, 18. septembar 1992, 33, „Apel međunarodnim organizacijama“.

terorom“<sup>36</sup> sprovedenim nakon aneksije Crne Gore 1918. Tako je nakon promotivnog skupa LSCG u Ulcinju, grupa njihovih pristalica svratila u jedan kafić u Baru koji se nalazio u blizini policijske stanice. Nakon što su jednog policajca pozdravili znakom liberala („L“) njihov auto opkolila su policijska auta, a u stanicu su privedeni Damjan i Tomislav Brković, Tanja i Seka Đukić, te Nedžad Turković pristalice LSCG iz Podgorice. Privodeći ih na „informativni razgovor“ Damjana Brkovića<sup>37</sup> je tuklo 12 policajaca u maskirnim uniformama, psujući mu majku crnogorsku i predstavljajući se kao „vojska Voje Šešelja“. U isto vrijeme djevojke su šamarane i maltretirane na ulazu u stanicu i nazivane „kurvama Slavka Perovića“.<sup>38</sup> Tada je to bilo uobičajeno ponašanje policije u Baru, posebno dok je njen načelnik bio Branko Bujić. Paralelno s tim, pred sudove su izvođeni i kažnjavani protivnici režima. U raznim „političkim procesima“ tokom 1994. izrečeno je 104 godine zatvora političkim oponentima. Pored gotovo kompletnog rukovodstva SDA (o čemu će posebno biti više riječi), na optuženičku klupu je izvedeno i 20 mladića sa Cetinja, poslanik Aćim Višnjić. U to vrijeme je na optuženičku klupu, iz dosta problematičnih razloga izveden i bivši ministar poljoprivrede Crne Gore, Branko Abramović. Na sudskom procesu na Cetinju 20 tamošnjih mladića je osuđeno na 17 godina zatvora zato „što su izložili poruzi predsjednika Momira Bulatovića“ dok su šestorica optuženih osuđeni zbog toga što su „izvršili krivično djelo spriječavanja javnog skupa“. Dok je sudija Petrašin Kasalica čitao presudu, mladići su zapjevali *Oj svijetla majska zoro*. Verbalni, pa i fizički obračuni građana s najvišim državnim rukovodiocima, poput onog iz 1990. kada je Boro Zorić nasrnuo

---

<sup>36</sup> Vidi: *Liberal*, 28. novembar 1992, „Povratak bijelog terora“.

<sup>37</sup> Sin Jevrema Brkovića.

<sup>38</sup> Vidi: *Liberal*, 28. novembar 1992, „Povratak bijelog terora.“

na predsjednika Predsjedništva Crne Gore, Branka Kostića, udarivši ga pesnicom i nazvavši ga „konobarom Slobodana Miloševića“<sup>39</sup> nijesu bili rijetki. Tako je 29. septembra 1993. godine na Cetinju ispred Njegoševe Biljarde grupa mladića izložila poruzi predsjednika republike Momira Bulatovića dobacujući mu „izdajniče, ubico, lopove, kopile Slobodana Miloševića, izdao si Crnu Goru“ udarajući po vozilu kojim je odlazio, dok je istog dana grupa mladića spriječila održavanje naučnog skupa u Vladinom domu o Petru II Petroviću Njegošu uzvikujući „izdaja! izdaja!“, „Ovo nije Srbija!“. Okrivljeni, Božidar Bogdanović, Mileta Stanić, Sreten Vujović osuđeni su na po dvije godine zatvora, Igor i Goran Vušurović, Krsto Pajević, Dušan Ivanović, Ilija Vujović, Slavko Radović, Slobodan Perišić – na po godinu zatvora, Jovan Milošević, Mladen Perović, Petar Delja i Dragan Đuričković, osuđeni su na po šest mjeseci zatvora.<sup>40</sup> Ako se tome doda 87 godina zatvora izrečenih čelnicima SDA, pet mjeseci zatvora poslaniku Aćimu Višnjicu, metafora Momira Bulatovića, izrečena povodom zavedenih sankcija UN „o najljepšem zatvoru na svijetu“ pretvarala se u realnost. A ona je bila prožeta političkom i svakom drugom netrpeljivošću prema drugima. To se posebno vidjelo u vrijeme održavanja vanrednih parlamentarnih izbora 12. decembra 1992. godine. Opoziciji je onemogućavano održavanje skupova. Već smo govorili o barikadama na Virpazaru kojim je onemogućen Ante Marković i njegove pristalice da obiduju u tamošnjem hotelu. Tako su pristalicama Liberalnog saveza, na

---

<sup>39</sup> Kostić je skinuo kaput i krenuo da se obračuna sa Zorićem u čemu su ga spriječili telohranitelji, koji su pretukli Zorića, kojeg je sud kaznio sa tri mjeseca zatvora.

<sup>40</sup> Vidi: *Monitor*, 20. januar 1994; Bojica Vušurović je osuđen na jednu godinu zatvora, uslovno na tri. Optužbe su oslobođeni Ljubomir Bogdanović, Žarko Lipovina i Zoran Kostić.

putu na promotivni skup u Bijelom Polju na magistralnom putu kod Slijepač mosta postavljene barikade od strane ultradesnih srpskih nacionalista, dok su policijski kordoni postavljajući se kao čuvari bezbjednosti zaustavljali automobile i druge kolone članova ove opozicione partije. Koordinisan napor da se uticaj liberala svede na Katunsku nahiju i Cetinje podrazumijevao je veoma agresivan stav prema njima, ukoliko bi prešli Bioče. Kolovođa postavljanja barikada je bio komandant „Belih orlova“ za sjevernu Crnu Goru i odbornik SNO u skupštini Bijelog Polja, Petar Kljajević. Na taj način je Kljajević po sopstvenom priznanju „branio Jugoslaviju“ i to, da „Muslimani, potpomognuti ustaštvom, bi možda digli glavu, ohrabрили bi se i srpski narod u Bijelom Polju bio bi ugrožen“, te da su održali skup u Bijelom Polju „možda bi izbio građanski rat“, što je bio razlog za hvalisanje jer „mi smo spriječili ono najgore“. Po Kljajeviću „crnogorski liberali nemaju ovdje šta da traže. Da funkcioniše savezna vlast, LSCG ne bi mogao da postoji, jer radi na razbijanju Jugoslavije. Nigdje takva stranka ne bi mogla da bude registrovana. Pošto u ovom teškom vremenu država ne funkcioniše mi smo morali da stanemo u njenu odbranu. Mislim da je LSCG bio probni balon DPS-a za neko odvajanje, da ispituju kakvo je stanje na sjeveru“. Na taj način je lokalni komandant paravojne ultradesne nacionalističke grupacije shvatao slobodu okupljanja a da bi u tome bio ubjedljiviji prizvao je i sumnju na partiju režima čija je policija svojim ponašanjem jasno pokazivala na čijoj je strani.<sup>41</sup> Ova grupacija je 18. januara 1992. u Nikšiću održala

---

<sup>41</sup> Vidi: *Monitor*, br. 117, 15. januara 1993, str. 15. Petar Kljajević, komandat Belih orlova za sjevernu Crnu Goru, Vatikan hoće islamsku državu. Zanimljiva je konstrukcija Kljajevića jer po njemu „niko nije imao ništa protiv da Slavko Perović sa užim rukovodstvom dođe i održi promociju, ali da vodi naoružane horde, ne dolazi u obzir... Nijedna srpska stranka nije mogla da održi promociju na Cetinju“, da bi tvrdio: „Liberali skidaju na Cetinju srpsku zastavu sa manastira,

skup na kojem je učestvovao čelnik Srpske narodne odbrane (SNO) Mirko Jović i komandant Belih orlova, Dragoslav Bokan. Na skupu su još bili i Goran Hadžić (SAO Srpska Krajina i Slavonija) i njihove najuglednije pristalice iz Crne Gore. Tom prilikom komandant Bokan je najavio „noć dugih noževa“ u Crnoj Gori i zaprijetio cetinjskim liberalima „da će im otkinuti ruke“ i da će biti obješeni na „svetosavski način“ jer pišu grafite protiv Amfilohija Radovića i SPC.<sup>42</sup> Ovakva militantna neofašistička retorika nije bila izuzetak i ona se u ovoj ili sličnoj formi ponavljala sve do kraja 90-tih godina. U tom smislu, indikativan je „doček“, priređen liberalima u Zeti 26. 09. 1993, kada je rukovodstvo ove partije dočekaao Đorđije Ulićević, koji nije krio da je aktivista DPS.<sup>43</sup>

Netrpeljivost pripadnika MUP-a prema pristalicama LSCG demonstrirana je maltene svakodnevno. No, agresivno - šovinističko ponašanje prema Ervinu Zejniloviću, predsjedniku LSCG Berane, 9. aprila 1994, kada je na putu od Cetinja, gdje je prisustvovao manifestaciji *Dani kralja Nikole*, prema Podgorici, kada je bio izvučen iz auta, zajedno sa svojim

---

gađaju Amfilohija i misle da mogu olako da prolaze kroz srpske teritorije“.

<sup>42</sup> Vidi: *Monitor* br. 66, od 24. januara 1992, 2 „Dom za vješanje“.

<sup>43</sup> Đorđe Ulićević je tvrdio da istupa ispred 2.500 ljudi i oko 100 policajaca i da je dužan delegaciji LSCG da „saopšti da oni ne mogu održati promociju u Zeti. Došli smo ovdje da vas sačekamo da vam kažemo da danas u Zeti ne možete imati promociju. Ja vas molim da shvatite ovo kao ozbiljnu opomenu jer ne želimo krvoproliće. Znam da će te prvo da psujete Slobodana Miloševića a u Zeti svaka druga kuća drži njegovu sliku. Da li su vas to u Beranama informisali. Da neko psuje Slobodana Miloševića, taj u Zeti nema mjesta. On je idejni tvorac moćne, snažne države na Balkanu... Smeta mi što pojedini vaši predstavnici ovu Jugoslaviju smatraju takozvanom“... Vidi video zapis aktivan: 9. 06. 2019; <https://www.facebook.com/1510040295729794/videos/2287747678155671/>

rođakom i brutalno pretučen<sup>44</sup>, motivisali su šefa LSCG Slavka Perovića da tim povodom u Skupštini Crne Gore pozove javno na dvoboj aktuelnog ministra policije Nikolu Pejakovića.<sup>45</sup>

---

<sup>44</sup> Vidi: Rifat Rastoder, *Hronika zla 1991-2001*, 163; 9. aprila 1994. „U listu *Liberal* (19) govori se o napadu MUP-a na Ervina Zejnilovića, predsjednika LSCG Berane, pa se između ostalog navodi: ‘Zejnilović je sa svojim prijateljem Boškom Milikićem prisustvovao manifestaciji *Dani kralja Nikole*. Na povratku za Podgoricu, zaustavila ih je milicija i maltretirala, vrijeđajući ih, psujući Turke i prijeteci da će ih sve protjerati iz Crne Gore. Zejnilovića su grubo izbacili iz automobila kada je stigao komandir, koji im je rekao da su zaustavljeni zbog verbalnog sukoba između Milikića i Zejnilovića sa izvjesnom gospođom, koju su slučajno upoznali na jednom skupu farmakologa. Nekoliko kilometara dalje - zaustavili su ih specijalci. Gotovo bez riječi, njih četvorica izbacili su iz automobila Zejnilovića i njegovog rođaka i pretukli ih. Zejnilović je sa tri polomljena rebra, slomljenim nosom, bubrežima uvećanim za dvadesetak milimetara i brojnim modricama nekako stigao do podgoričke bolnice“.

<sup>45</sup> Vidi o tome: *Monitor*, br. 1130, od 15. juna 2012, „Licemjerje bez granica“.

U intervjuu portalu *Bošnjaci.net*. 6. marta 2011, Slavko Perović je na pitanje novinara: „Koliko je na Vašu odluku uticao odnos naroda u CG, konkretno Bošnjaka, koji su poratnih godina hrlili za svojim dželatima?“ Odgovara na sljedeći način: „Svi su nas u Crnoj Gori izdali, pa i Bošnjaci; ovo nije uvreda, ovo je dijagnoza. Na isti način su se odnijeli Crnogorci i Srbi sa kojih smo skidali zločinački teret Slobodana Miloševića, Albanci koje smo štitili kao i Bošnjake, Hrvati isto tako. Nije tu pomogla istina da smo ogroman broj ljudi odvratili od oružja, sjetimo se samo Dubrovnika, sve je to mafija gurnula pod tepih, crnogorski intelektualci i novinari bili su javna udbaška metla sa kojom se to postizalo. Mediji Miodraga Profitera Perovića su u tom smislu bili najpodliji, najpokvareniji, prali su karijeru mafijaša, sa nje skidali krvave naslage, a nas su uništavali, ali nije im pošlo za rukom, nije. Tu smo! Slobodno ću vam reći: da nije bilo LSCG ili da je taj LSCG bio drugačiji, malo bi Bošnjaka, ali i drugih u Crnoj Gori preteklo, bili bi pobijeni kao što su ubijani u BiH. Ali, Bošnjaci su, kao i ostali, prvenstveno intereždžije i oni podržavaju

## *Odnos prema poslenicima javne riječi.*

Teško bi se moglo reći da je Crna Gora u svojoj istoriji imala kulturu slobodnog i nezavisnog novinarstva. Od početka 90-tih bila je malo vidljiva razlika između novinarstva i propagande. Upravo zbog toga, pluralizacija medija bila je jednako dramatična koliko i pluralizacija društva. Naprotiv, čini se da je padom jednopartijskog monopola položaj novinara postao još teži, što je svojevrsni paradoks. Pošto su izvršene čistke koje je nakon prevrata 1989. provelo mlado i novo crnogorsko rukovodstvo, položaj novinara se pogoršao. S obzirom da se radilo o medijima u državnom vlasništvu, to je nova politička elita novinare posmatrala kao medijski servis dužan da promoviše i brani aktuelnu političku garnituru. U literaturi se često susreće dilema da li je zbog suženosti tržišta u Crnoj Gori medijska „nezavisnost“ moguća? „Kad je riječ o medijima, u Crnoj Gori posebno, upravo s obzirom na tržišne prilike o kojima je već bilo riječi, teško je govoriti o ekonomskoj nezavisnosti, bilo kog medija.

svoga krvnika, tetoše ga, ulaguju mu se, tepaju mu, proglašavaju ga Gospodom spasiocem i još mnogo toga. A ispod, odabranim i udbom probranim pojedincima, teku, teku, teku pljačkaške pare, dok većina Bošnjaka jedva preživljava. *A ja sam lično, zbog Bošnjaka, između ostalog, i javno zvao ministra policije na dvoboju!* Još jedna je stvar od ogromnog značaja, a o njoj se ćuti. Islam je na ove prostore došao sa okupatorskom turskom vojskom. To ne umanjuje njegov značaj kao vjere, ali istinito ukazuje na njegovo porijeklo. Crnogorski Bošnjaci nijesu potomci Turaka, nego je to dio našeg naroda koji je iz koristoljubivih razloga i razloga preživljavanja prihvatio islam poništavajući Isusa Hrista kao svog Boga, jer je turski feudalizam, u ekonomskom smislu, bio napredniji od evropskog i u toj činjenici se nalazi jedan od uzroka zašto je islam, i pored okupacije, bio prihvaćen i prihvaćen ne samo u Crnoj Gori nego i širem regionu. Na prvom mjestu u Raškoj. Nacionalnosti ili vjere nikako ne smiju da nas odvoje od istine“.

Nijedan medij ne može da opstaje samo od puke komercijale, od svoje publike. Javnost je, štaviše, uskraćena za obaviještenost o vlasništvu u medijima, ili nad medijima. Nije li već u toj činjenici elemenat sumnje u nezavisnost medija koji sebe tako predstavljaju? Takođe, nezavisnost se mora objektivno posmatrati i iz ugla nezavisnosti novinara u 'nezavisnim' medijima, treba voditi računa o njihovoj stvarnoj slobodi da, nezavisno od svojih gazda, od vlasnika i suvlasnika medija, pišu po mjeri žurnalističke profesije, a ne gazdinski motivisane profitabilnosti.<sup>46</sup>

Bez obzira na navedeni stav, koji 'nezavisnost' problematizuje u odnosu na vlasništvo i samim tim isključuje mogućnost postojanja nezavisnog medija bilo gdje u svijetu, suština nije u tome? Suština je u tome da je svaki medij koji poštuje profesionalne standarde ujedno i nezavisan? Zbog toga, ne samo u Crnoj Gori „nezavisnost“ se čita kao odsustvo uticaja vlasti na uređivačku politiku. I u tom kontekstu „sloboda i nezavisnost“ medija se mogu posmatrati kao odnos vlasti prema njima. U tom smislu u Crnoj Gori je to dinamičan, zanimljiv i sadržajan proces. Počev od otkaza, medijskog šikaniranja, bombaških napada, do ubistava novinara. Upoređujući konkretne sadržaje, čini se da je komunistički period bio „carstvo slobode“ u odnosu na društvo nakon 1989. godine. Iako zvuči nestvarno i paradoksalno podsjetimo se samo na neke slučajeve. Od avgusta 1990, kada se pojavio *Monitor* kao nezavisni nedeljnik ili bolje rečeno jedina novina koju nije kontrolisala vlast, ovaj list je „bio u poluilegalnom statusu, vlasti Crne Gore su odlučile da i to svedu na 'donji' minimum, ako već (zbog šire političke bruke) nijesu mogle i da ga sasvim onemoguće i 'uguše'“, tvrdi Danilo Burzan, jedan od onih novinara koji je među prvima bio šikaniran zbog saradnje u ovom glasilu. „Tako se desilo da, uz ostalo, grupa afirmisanih

---

<sup>46</sup> Vidi: Ilija Despotović, „Medijske prilike u Crnoj Gori“, *Matica*, proljeće / ljeto 2010, 21–46.

novinara, urednika iz Radija i Televizije Crne Gore, krajem 1991. godine, budu – izbačeni na ulicu zbog objavljivanja tekstova u *Monitoru*. Bez posla su ostali: Rajko Cerović, glavni urednik Televizije, Danilo Burzan, glavni urednik Radija, Miodrag Vukmanović, komentator Radija, Branko Vojičić, pomoćnik glavnoga urednika Televizije i Ljubomir Đurković, urednik u Kulturno-umjetničkome programu Televizije.<sup>47</sup>

Osnivač i direktor ovoga medija, prof. dr Miodrag Perović, prisjeća se tih vremena: „Za AB-ovce je nasilje bilo legitimno sredstvo u unutrašnjoj politici, a rat za rješavanje južnoslovenskog pitanja. *Monitor* je od početka bio antiratni list. Kad su Slovenija i Hrvatska proglasile nezavisnost, *Monitor* je tražio nezavisnost Crne Gore. U doba pohoda AB-ovaca na Dubrovnik, gađali su bombom i prostorije *Monitora*. Neprijateljev napad na prvu slobodnu teritoriju u Crnoj Gori pretrpio je neuspjeh. Naša želja za slobodom bila je jača od njihove sile“<sup>48</sup>. Uznemiravanje i prijetnje, paljevina stanova (Danilo Burzan), razlupani automobili urednika i redakcija, bombe bačene na redakciju *Monitora*, na stan urednika Yutela, Velibora Čovića, bili su samo neki od znakova sile prema novinarima u to vrijeme.<sup>49</sup> Posebno zanimljiv, a manje poznat je slučaj privođenja Miška Đukića 1996. godine, voditelja nezavisnog radija Antena M, u traganju za autorom slogana *Tačku na pljačku* koji se čuo na opozicionim mitinzima.<sup>50</sup> Da je navedeno

---

<sup>47</sup> Vidi: Danilo Burzan, *Čistka u RTV Crne Gore* (1), 19/01/2015

<sup>48</sup> „Miodrag Perović povodom 1000 broja *Monitora*“, *Vijesti*, 19. decembar, 2009.

<sup>49</sup> Vidi: *Monitor*, 8. maj 1992, „Opet bombama na novinare“.

<sup>50</sup> Vidi: Radenko Šćekić, „Politička previranja u Crnoj Gori 1996-1998“, *Matica*, proljeće 2012, 124, fusnota 3; *NIN*, 17. oktobar 1996; „U Podgorici, Nikšiću, Baru i drugim crnogorskim gradovima postale su vrlo popularne pjesme grupe Mozak eliminator u kojima se govori o švercu, kriminalu, drogi,

ponašanje prema novinarima moguće pratiti u dužem vremenskom kontinuitetu svjedoči i činjenica da je vlada Crne Gore donijela odluku 2016. godine o obrazovanju „Komisije za praćenje postupanja nadležnih organa u istragama slučajeva prijetnji i nasilja nad novinarima, ubistava novinara i napada na imovinu medija.“<sup>51</sup> U veoma obimnom i detaljnom izvještaju rada ove komisije iz aprila 2019. godine, opisano je 85 slučajeva od ubistva novinara (Duško Jovanović, urednik lista *Dan* 27. 05. 2004. godine) do napada na Oliveru Lakić, novinarku ND *Vijesti*

---

barikadama, o propadanju Crne Gore. Riječ je o obradi pjesme ‘Makarena’ (refren: „Dobar dan, čika Slobo, je li kući mali Momo“), kao i obrada hita ‘Gagner’s paradise’ (refren: „O, mama, da li znaš, on je pravi mafijaš / u, mama, kada znaš, zašto ga glasaš“). Policija je privela tada na ‘informativni razgovor’ Miška Đukića, voditelja nezavisnog radija *Antena M* sa pitanjem da li je on autor slogana *Tačku na pljačku* koji se ističe na mitinzima Narodne sloge, kao i ‘nezgodnih’ hitova grupe Mozak eliminator čiji je Đukić član“.

<sup>51</sup> Vidi: Odluke o obrazovanju, *Službeni list CG*, broj 59/16 i 51/18, Predsjednik i članovi Komisije imenovani su Odlukom o obrazovanju Komisije za praćenje postupanja nadležnih organa u istragama slučajeva prijetnji i nasilja nad novinarima, ubistava novinara i napada na imovinu medija (*Službeni list CG*, broj 59/16), koja je usvojena na sjednici Vlade Crne Gore, održanoj dana 30. juna 2016. godine. Odluka je objavljena u Službenom listu Crne Gore 15. septembra 2016. godine, a stupila je na snagu dana 23. septembra 2016. godine, kad je Komisija počela rad. Za predsjednika imenovan je pomoćnik glavnog i odgovornog urednika dnevnog lista *Dan* Nikola Marković, a za članove: član Tužilačkog savjeta iz reda uglednih pravnika Veselin Racković; glavni policijski inspektor - načelnik Odjeljenja za unutrašnju kontrolu policije u Ministarstvu unutrašnjih poslova Milan Adžić; predsjednica Sindikata medija Marijana Camović; službenica Agencije za nacionalnu bezbjednost Aleksandra Samardžić; novinar i medijski ekspert Dragoljub Duško Vuković; programski direktor *Vijesti* Mihailo Jovović; predstavnik nevladinih organizacija Dalibor Tomović; izvršni sekretar Medijskog savjeta za samoregulaciju Ranko Vujović.

---

od 08. 05. 2018. – koje je kvalifikovano kao „ubistvo u pokušaju iz čl. 143 u vezi sa čl. 20 KZ“. „Kada se analiziraju ovih 85 slučaja uočava se sljedeće: 100% slučajeva se vezuje za napade za novinare i medije koji nijesu u vlasništvu države, a više od 90% se radi o napadima na medije koji imaju opozicioni i nezavistan stav prema režimu. Naravno, to nije dovoljan osnov za zaključak da iza svih napada stoje režim i država, no činjenica da najveći broj slučajeva ili nije policijski riješen ili sudski procesuiran dovodi u sumnju svaki od zaključaka.